

BUVUSIŲ DVARŲ SODYBŲ ŽELDYNAI MIESTŲ PLĖTROS KONTEKSTE

Jurga Vitkuvienė

*Architektūros ir kraštovarkos katedra, Kauno technologijos universitetas,
Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lietuva. El. paštas jurga.vitkuviene@ktu.lt*

Įteikta 2005-12-29

Santrauka. Nagrinėjami buvusių dvarų želdynų integracijos urbanizuotoje aplinkoje klausimai. Aptariama šių objektų reikšmė šiuolaikinės urbanistinės aplinkos kontekste kompoziciniu požiūriu. Apibūdinama keletas dvarų sodybų želdynų integracijos urbanizuotoje aplinkoje atvejų. Nustatomi bruožai, išskiriantys buvusių dvarų sodybų želdynus kitų miesto želdynų kontekste. Apžvelgiamos buvusių dvarų želdynų panaudojimo galimybės kiekybinei bei kokybinei miesto plėtrai. Pagrindžiamas šių želdynų poveikis kiekybinėms ir kokybinėms urbanizuotos aplinkos charakteristikoms.

Prasminiai žodžiai: buvusių dvarų sodybos, urbanistinė struktūra, miesto želdynai, teritorijų planavimas, kultūros paveldas.

1. Įvadas

Sparčiai augant miestams, į jų teritorijas kasmet patenka vis daugiau buvusių dvarų sodybų ir jų priklausinių: parkų bei jų fragmentų, vandens telkinių, žemėnaudos rudimentų. Urbanizacijos proceso įtaka dvarų paveldo objektų raidai yra gana nauja ir mažai nagrinėta tema tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Daugelis šių objektų iki šiol nėra ištirti, neįvertinta jų reikšmė miestovaizdyje, neatskleistos jų išsaugojimo ir panaudojimo plečiantis miestams galimybės [1].

Labai svarbi dvarų paveldo kompleksų dalis – jų želdynai (alėjos, parkai, sodai, miško parkai ir kt.). Šio straipsnio tikslas – aptarti šių dvarų paveldo objektų išsaugojimo urbanizuotoje aplinkoje klausimus bei dvarų želdynų panaudojimo perspektyvas miesto kiekybinei ir kokybinei plėtrai.

2. Dvarų želdynų vaidmuo urbanistinės aplinkos kontekste

Dauguma dvarų sodybų ir jų želdynų pasižymi nuo seno susiklosčiusiais įvairaus pobūdžio ryšiais su miesto aplinka. Dalies tokių miestų ar miestelių kūrimuisi bei raidai tiesioginės įtakos turėjo dvaro, kaip kultūrinio-ekonominio centro, veikla. Dalis dvarų sodybų kūrėsi prie jau susiformavusių miestų ir, tik laikui bėgant, tapo jų struktūros komponentu. Želdynai nuo seno buvo pagrindinė jungiamoji dvaro sodybos

teritorijos dalis [1]. Vykstant urbanizacijos procesams, dvarų sodybų želdynai dažnai virsdavo grandimi, siejančia sodybą su aplinka. Želdynai, supantys dvarų sodybas, sudarė palankesnes sąlygas jų išsaugojimui, švelnino neigiamą besikeičiančios aplinkos poveikį šių kompleksų vidinei struktūrai, padėjo atskleisti sodybų istorinį, kultūrinį potencialą. Dvarų sodybos dėl jas supančių želdynų masyvų, kraštovaizdžio (ir miestovaizdžio) erdvinėje kompozicijoje suvokiamos kaip akcentai [2].

Šiuolaikinės urbanistinės aplinkos kontekste kompoziciniu požiūriu dvarų sodybų želdynai gali turėti tokią reikšmę (1 pav.):

1. *Aktyvūs* miesto erdvinės sandaros elementai, nustatantys urbanistinių struktūrų formavimo kryptis, kompozicinius orientyrus, dominuojantys miestovaizdyje. Tokiomis savybėmis paprastai išsiskiria dvarų, itin glaudžiai susijusių su miesto įkūrimu bei raida, želdynai. Istorinės kompozicinės ašys iki šių dienų gali turėti lemiamos įtakos tokių miestų erdvinei sandarai bei plėtros galimybėms.
2. *Pasyvūs* miesto erdvinės sandaros elementai. Tai estetiniu, ekologiniu, ekonominiu ar kt. požiūriais reikšmingi želdynai, siejami su dvarų paveldu bei savo išskirtinėmis savybėmis papildantys miesto aplinką. Tokie dvarų sodybų želdynai neturi lemiamos įtakos formuojant urbanistines struktūras, tačiau yra respektuojami planavimo procese.

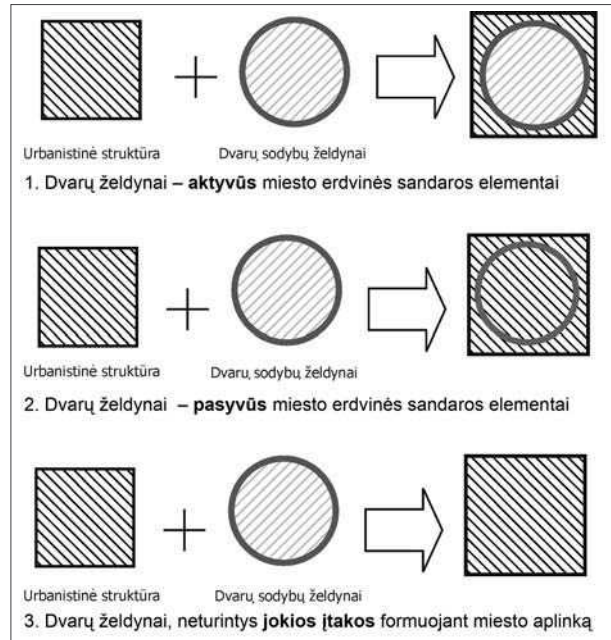
3. *Neturi jokios įtakos* formuojant urbanistinę aplinką. Šie želdynai, laikui bėgant, asimiliuojasi urbanistinėje aplinkoje, prarasdami savo išskirtines savybes. Tokių želdynų relikvai miesto plano struktūroje neidentifikuojami kaip vientisas darinys ir dažnai ilginiui visiškai sunyksta.

Tokia buvusių dvarų sodybų ir jų želdynų reikšmės miesto struktūrai įvairovė susiklostė dėl skirtingų sodybų kūrimosi priežasčių, laikotarpių, nevienodos sodybų funkcinės paskirties bei visuomeninės reikšmės kitimo įvairiais istoriniais laikotarpiais.

Tarp kitų dabartinėse urbanizuotose teritorijose esančių želdynų dvarų želdynai išsiskiria:

- *kultūrine verte*. Tai gamtos ir kultūros sambūvio istorinis pėdsakas, sukurtas žmogaus, kuris savo kūrybinėje veikloje naudojo gamtinius elementus. Šie objektai atspindi žaliajo kultūros paveldo kaitos tradicijas ir tendencijas. Tarp jų – daug garsių kraštovaizdžio architektų kūrinių, išsiskiriančių formos ir struktūros branda bei istoriniu informatyvumu;
- *visuomenine reikšme*. Dvarų sodybų želdynai – ne tik reikšmingas miestovaizdžio formantas, bet ir visuomenės procesų koncentracijos vieta, suteikianti sąlygas miestovaizdžio apžvalgai, jo identiteto suvokimui. Tai potencialūs visuomeninės traukos centrai, galintys reprezentuoti ne tik pačias buvusių dvarų sodybas, bet ir jų ryšius su urbanistine aplinka (2 pav.) (pvz. apžvalgos aikštelės, sodybos želdynai „įrėminantys“ miesto panoramas ir pan.);
- sukauptu *itin turtingu dendrofloros genofondu* [3, 4]. Buvusių dvarų sodybų želdynuose gausu vertingų vietinių bei introdukuotų, per ilgus metus prisitaikiusių prie mūsų krašto sąlygų, augalų, sudarančių gausias dendrologines kolekcijas.

Dėl pastaraisiais metais Lietuvos miestuose suaktyvėjusių nekilnojamojo turto rinkos procesų istoriniams dvarų želdynams iškyla nemaža pavojų. Šiandieninės urbanistinės aplinkos plėtros kontekste žaliasis dvarų paveldas nepakankamai vertinamas, neišnaudojamas jo socialinis, ekonominis bei kultūrinis potencialas. Ypač tai aktualu juridiskai neįteisintiems nedidelių dvarų ar palivarkų sodybų želdynams – sodams, parkų liekanoms. Nuolat mažėja miesto žaliųjų plotų, siejamų su dvarų paveldu, kiekis, blogėja jų būklė. Dauguma dvarų sodybų ir jų želdynų įsikūrusios patraukliose, gamtiniu požiūriu vertingose teritorijose. Brangstant miesto žemei, didėjant užstatymo tankumui bei intensyvumui, dažnai suardomi istoriškai susiklostę šių dvarų paveldo kompleksų ryšiai su aplinka, kinta jų vidinė struktūra, prarandami vertingi elementai. Silpnėja buvusių dvarų sodybų želdynų įtaka miestovaizdžiui, menkėja pačių želdynų apžvalgos galimybės.

1 pav. Dvarų želdynų vaidmuo urbanistinės aplinkos kontekste
Fig 1. Role of manor greenery in the context of urban environment

3. Dvarų želdynų panaudojimo urbanistinei plėtrai galimybės

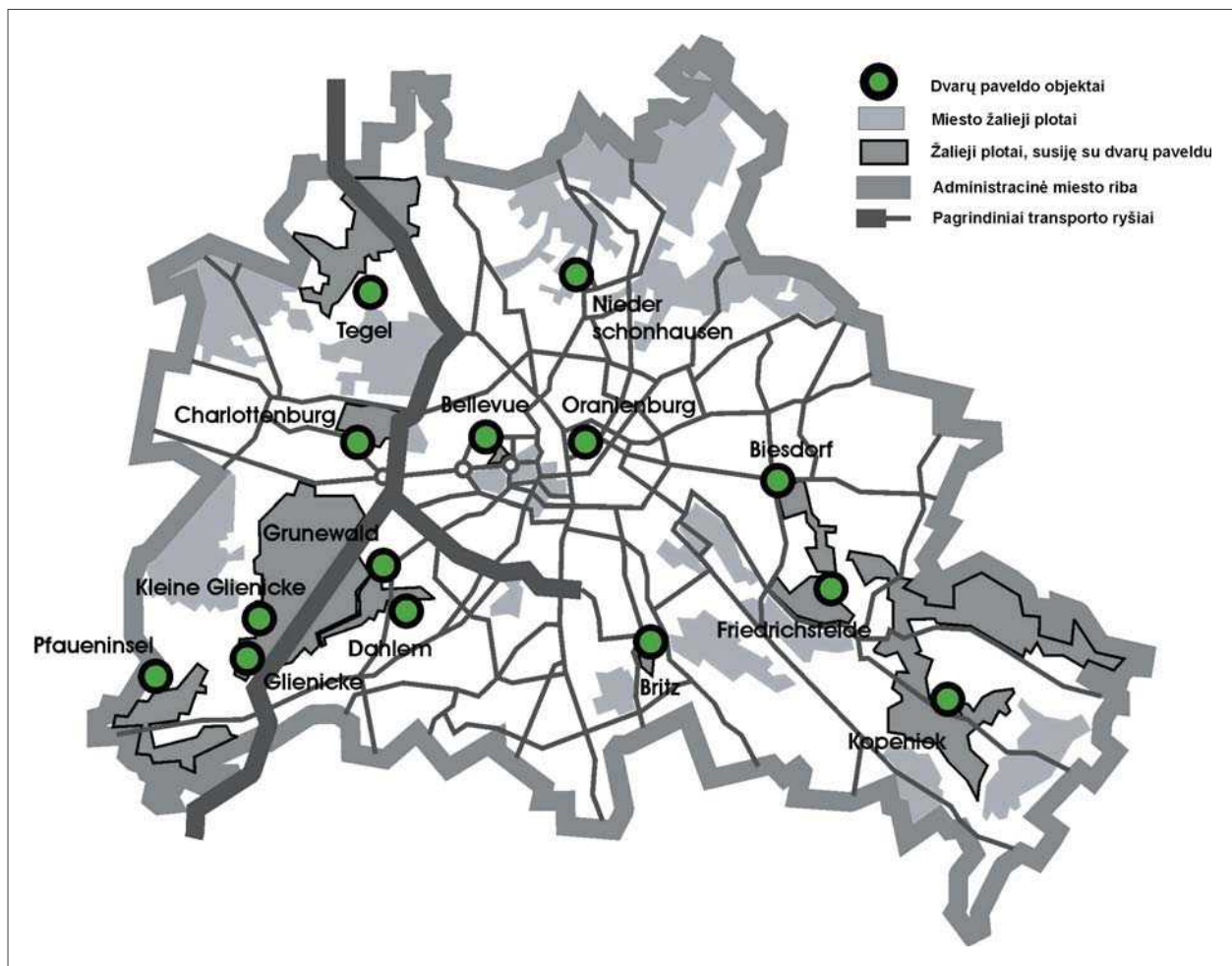
Tarptautinių paveldosaugos dokumentų nuostatose dėl miestų plėtojimo, teikiant prioritetą identiteto išsaugojimui ir saviraiškai, teigiama, kad kultūros ir gamtos paveldas yra istorinių miestų darnaus vystymosi pagrindas ir ištekliai [5, 6]. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad buvusių dvarų sodybos bei jų želdynai, kaip integruoti gamtos ir kultūros paveldo kompleksai, yra vieni svarbiausių šiandieninės paveldosaugos objektų, išsiskiriantys dideliu urbanistiniu potencialu. Dvarų želdynai gali būti efektyviai naudojami tiek urbanistinės aplinkos kiekybinei, tiek kokybinei plėtrai.

Panaudojimas kiekybinei urbanistinės aplinkos plėtrai. Teritoriniu požiūriu dvarų sodybų želdynai yra reikšminga miestų ir jų priemiesčių dalis. Įspūdingais želdynais pasižymėjusios rezidencinės užmiesčio sodybos susisiekimo patogumo sumetimais buvo kuriamos šalia didžiųjų miestų, vaizdingoje gamtinėje aplinkoje ir daugeliu atvejų iki šių dienų išlaikė vertingus savo bruožus. Plečiantis miestų administracinėms riboms, į jų teritorijas patenka gana daug tokių buvusių dvarų sodybų ir jų želdynų, galinčių kiekybiškai praturtinti miesto žaliuosius plotus. Kai kuriuose miestuose želdynai, siejami su dvarų paveldu, gali užimti iki 50 proc. visų miesto apželdintų teritorijų (3 pav.) [7]. Dalis iš jų yra labai pakitę, praradę autentiškumą ir visuomeninę reikšmę (sunkusi dvaro sodyba, pakitusi želdyno plano struktūra, dendrofloros rūšinė sudėtis ir pan.), bet išlikę kaip miesto žaliųjų plotų sistemos elementai.

2 pav. Buvusi dvaro sodyba – potencialus visuomenės traukos centras, sudarantis sąlygas miestovaizdžio apžvalgai. Kaselis (Vokietija) (nuotrauka autorės, 2005)

Fig 2. Former manor site as public space with townscape view. Cassel (Germany) (author's photo, 2005)

3 pav. Buvusių dvarų želdynų panaudojimas miesto žaliųjų plotų kiekybinei plėtrai. Berlynas (Vokietija)

Fig 3. Use of former manor greenery for quantitative urban development. Berlin (Germany)

Panaudojimas kokybinei urbanistinės aplinkos plėtrai, palaikant pusiausvyrą tarp gamtinių ir urbanizuotų teritorijų, turtinant gyvenamosios aplinkos įvairovę. Čia atsiskleidžia pagrindinis dvarų sodybų želdynų urbanistinis potencialas. Jų poveikis aplinkos kokybinėms charakteristikoms gali pasireikšti:

- geresne miesto vizualinės aplinkos kokybe, išskirtine miestovaizdžio įvairove, žmogaus ir gamtos kūrinių kompozicine darna;
- stabilesniu miesto aplinkos ekologiniu balansu. Želdynų teritorijose vykstantys aktyvūs gamtiniai procesai mažina aplinkos taršą, padeda išlaikyti kraštovaizdžio gyvybingumą;
- teritorijos polifunkciškumu, sudarant optimalias sąlygas žmogaus poilsiui ir darbui (želdynų pritaikymas rekreacijai, kultūriniam turizmui, renginiams ir kt.);
- aplinkos semantiniu įprasminimu (buvusių dvarų sodybų želdynai – miesto istorinės raidos ženklai, žymintys skirtingus jos laikotarpius).

Visi šie požymiai rodo, jog buvusių dvarų sodybų žalieji plotai neabejotinai gerina miesto gyvenamosios aplinkos kokybę, sudaro prielaidas traktuoti miestovaizdį kaip geokultūrinį kompleksą, atitinkantį kultūrinio kraštovaizdžio kriterijus [8].

2002 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintoje Želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategijoje pabrėžiama želdynų reikšmė visuomenės ekologiniam, aplinkosauginiam, kultūriniam švietimui, turtingos praeities elementų eksponavimui, akcentuojamas tęstinumo principas, prioritetą teikiantis jau susiformavusių, esamų želdynų (pasižymintį istorine bei kultūrine reikšme) priežiūrai bei atnaujinimui, o ne naujų kūrimui [3]. Šiuo požiūriu dvarų želdynų respektavimas miesto planavimo procese – optimalus sprendimas gerinant gyvenamosios aplinkos kokybę.

4. Išvados

1. Nors nemaža buvusių dvarų sodybų ir jų želdynų pasižymi istoriškai susiklosčiusiais ryšiais su urbanistine aplinka, tačiau šiandieninių Lietuvos miestų planavimo procese šie objektai dažnai nepakankamai įvertinami. Nuolat mažėja jų kraštovaizdinė bei urbanistinė reikšmė.
2. Buvusių dvarų sodybų želdynai miesto žaliuosiuose plotuose išsiskiria savo įvairove, gausa bei kokybinėmis charakteristikomis, neatskleistu socialiniu, ekonominiu bei kultūriniu potencialu.

3. Dvarų želdynų ir kitų dvarų paveldo objektų integravimas urbanizuotoje aplinkoje suteikia galimybes įgyvendinti vieną iš svarbių darnaus miesto vystymo tikslų – saugoti gamtos bei kultūros paveldą siekiant išlaikyti aplinkos savitumą.

Literatūra

1. LR ilgalaikė dvarų paveldo objektų – istorinių želdynų (parkų) tvarkymo darbų programa, 2005 m. sausio 10 d., Nr. I-09, Vilnius.
2. Bučas, J. Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės. Vilnius: Mokslas, 1988. 119 p.
3. LR želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategija. 2002 m. lapkričio 29 d., Nr. 615, Vilnius.
4. Januškevičius, L. Lietuvos parkai. Kaunas: Lututė, 2004. 485 p.
5. Burinskienė, M. Subalansuota miestų plėtra. Vilnius: Technika, 2003. 252 p.
6. Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997. 264 p.
7. Piltz, G. Schlössen und Gärten um Berlin. Leipzig, 1973. 171 p.
8. Bučas, J. Kraštovarkos pagrindai. Kaunas: Technologija, 2001. 282 p.

GREENERY OF FORMER MANOR SITES IN THE CONTEXT OF URBAN DEVELOPMENT

J. Vitkuvienė

Abstract. Problems on the role of greenery of former manors in the urban structure are discussed in the paper. Importance of integrating manor greenery into an urban environment is analyzed. A few examples of relationship between manor greenery and urban structures are described. Distinguishing features of manor greenery in the context of town greenery are established. The purpose of the paper lies in discussing the following issues: usage of former manor greenery, its protection in an urbanized environment, and prospects of its usage for quantitative and qualitative urban development.

Keywords: former manor sites, urban structure, town greenery, territory planning, cultural heritage.

JURGA VITKUVIENĖ

Master, Doctoral student (since 2000), Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania.

Tel.: (8~3) 745 15 46. E-mail: jurga.vitkuviene@ktu.lt

Master of Architecture, KTU (2000). Conferences: participant of 6 national and 2 international conferences. Research interests: cultural heritage in urban development, former manor sites in urban environment.